

A gyűlölet kora

(Részlet)

[...]

2. A gyűlölet a modern filozófia rendszereiben

David Hume klasszikus műve, az *Értekezés az emberi természetről* (1739) a felvilágosodás szellemében foglalja össze mindazt, amit szeretetről és gyűlöletről tudni kell; s a munka második része éppen ezt a címet viseli. Az I. szakaszban a szeretet és gyűlölet tárgyairól és okairól szólva megállapítja, hogy ezek általános entitásokként definiálhatatlanok, mert „mint szenvedélyek olyan egyszerű benyomást váltanak ki bennünk, melyben nem tudunk részeket megkülönböztetni vagy keveredést megállapítani.”¹ Az empirikus megfigyelési elv alkalmazhatatlanságáról van szó; gondolom, úgy lehet ezt rekonstruálni, hogy a megfigyelésben létezőknek tekintett entitások a szemlélet számára követhetően szétszedhetők és összerakhatók. Végül amellet dönt, hogy nem is kell tudományos leírásból és elemzésből kiindulni, mert „mindannyian ismerjük e szenvedélyeket saját érzéseinkből és a mindennapi tapasztalatból”. Szeretet és gyűlölet hasonlítanak a büszkeséghez és a szégyenkezéshez, de míg ez utóbbiak tárgya az én, előbbieké a másik, aki gondolatainak, cselekedeteinek és érzeteinek nem lehetünk a tudatában. Valamilyen empirikus pszichológiáról van itt szó, a filozófiai pszichológia ama régi értelmében. Hume leszögezi, hogy „haragot vagy gyűlöletet mindig csak a másik által okozott fájdalom miatt érzünk”.² A szeretet és gyűlölet tárgya mindig valamilyen másik személy, azonban ez nem lehet ok (Hume az okság modern elméletének a kidolgozója, mindig oksági magyarázatokra törekszik!), és pedig azért nem lehet ok, mert ha a tárgy egyben ok is volna, akkor egyenlő mértékben keltené föl bennünk mind a két egymással ellentétes szenvedélyt, „és minthogy ezek az első pillanattól fogva kitalánák egymást, következésképpen egyikük sem alakulhatna ki bennünk”.³ Nagyon fontos azonban az a megállapítása, hogy nem homogén entitásokról van szó: sokfélék, és nem sok közös van bennük. Itt már elkezdhetnők visszakérdezni, hogy akkor tulajdonképpen mi volt az az egyneműség – ha volt ilyen –, amelynek alapján a filozófia, individuális szempontokból, mindig is homogén, kontrárius minőségekként tárgyalta őket. A szeretetnek és a gyűlöletnek mint szenvedélyeknek a különossége abban áll, hogy valamilyen személyiséghez vagy gondolkodó lényhez kapcsolódnak – nem kezelhetők elvontan, csak az érzés formájában.

Hogy filozófiai formát adjon megfigyeléseinek, Hume gondosan egy négyes mátrixba szervezve foglalkozik vizsgált entitásaival. „Az érzeteknek ez a hasonlósága a büszkeség és a szeretet, illetve a szégyenkezés és a gyűlölet esetében a kapcsolat két vonalát alakítja ki, és ezeket a vonalakat tekinthetjük a négyyszög másik két egymással szembeni oldalának.”⁴ A mátrix felosztásának az elve a kellemesség és a kellemetlenség, azazhogy a büszkeség és a szeretet valamilyen kellemes érzéssel jár, az irigység és a gyűlölet meg valamilyen kellemetlenséggel. „Mindent összevetve, tárgya vagy ideája által a büszkeség a szégyenkezéshez, a szeretetet meg a gyűlölethez kapcsolódik, érzete vagy benyomása szerint pedig a büszkeség a szeretethez, a szégyenkezés a gyűlölethez.”⁵ Tehát rendszerezési elvekről van szó, úgymint tárgy és idea által, valamint érzet vagy benyomás által, ahol az előbbiek a létezésére, utóbbiak ismereti minőségeire, percipiálhatóságára utaló tényezők. Az, hogy valamit rendszerszerűen szemlélünk, óhatatlanul valamilyen valóságfogalmat és az ezzel járó metafizikai státust biztosít a tárgyakkal, még ha ezzel nem is foglalkozunk külön-külön – amint ezt a kérdéskörrel kapcsolatban kiváló tanulmányában Zalai Béla megállapította.⁶

Kettős relációban jelentkező szenvedélyekről (minőségekről) van szó: „e szenvedélyek bármelyikének a kialakulásához kettős relációra van szükség, úgymint az ideák és a szenvedély tárgya közti kapcsolatra s az érzetnek és magának a szenvedélynek kapcsolatára.” Miért volt Hume-nak szüksége erre az igen bonyolult sematizmusra? Vélhetőleg azért, hogy valamilyen szabályszerűséget, törvényszerűséget tudjon a szeretet és gyűlölet fenoménjeiben kimutatni, főleg azt tekintetbe véve, hogy látszatra igen akcicens és kaotikusan jelent-

kező dolgok lehetnek. (Nem szükségszerű szeretni, mint ahogy nem szükségszerű dolog gyűlölni sem, az aztán meg végképp nem látszik szükségszerűnek, hogy a szeretetet a gyűlölet kövesse, nem beszélve arról: szinte lehetetlennek látszik – hacsak nem a nagy kivétel, hogy a gyűlöletet kövesse a szeretet –, mármint az emberi szenvedélyek rendjében.)

Hume különböző megfigyeléscsoportokat konstruál, amelyeknek a lényege az, hogy a szeretet/gyűlölet indukálására csakis a *másikban megmutatkozó erények vagy vétkek alkalmassak*, ezek pedig a mibennünk fellépő büszkeséget vagy szégyenkezést indukálják. Mindez arra szolgál, hogy szükségszerűségi relációkat mutasson ki, azaz hogy mindezek a viszonyok minden körülmények között és változatlan erősséggel, *ideáik* szerint működnek. Racionális követhetőségük van, de az *érzésben* figyelhetőek meg. Az átmenet egyikről a másikra szellemi, a fogalmi tisztaságot képzelőerőnk biztosítja a számukra: „Képzeloerőnk a homályos ideákról könnyen áttér az elevenekre, de nehezebb esik az elevenektől a homályosak felé fordulnia. A relációt az első esetben egy másik is támogatja, amely az utóbbi esetben meg éppen szembeszegül vele.”⁷ Ezen a ponton Hume általános ismeretelméleti fejtegetésbe kezd, mely hallatlanul érdekes és fontos, és amelyben a szeretet és gyűlölet immár csupán módszertani példák lesznek. De innen még inkább megérthetjük Immanuel Kant vonzódását a hume-i argumentáció logikájához.

A szenvedélyeknek az ideába való lehetséges átmenetével Hume aztán mintegy azt lát-szik sugalmazni, hogy talán nem is szükséges *de facto* szeretni meg gyűlölni. A képzeletben való megértésük kiváltja őket mint amolyan intellektuális szenvedély, és a szenvedélyt befolyásolhatja az intellektus, átviteli lehetőségeket biztosít, úrról a szolgára például, vagy azoknak erősségi fokát is befolyásolhatja. Végeredményben tehát a szenvedély mindig a relációknak megfelelően változik.

A III. szakaszban bizonyos nehézségek megoldására vállalkozik, amelyek abból fakadnak, hogy a szenvedély és a gyűlölet más emóciókkal keveredik. És a mindennapi életben uralkodó gondolkodásmód elsősorban az ilyen mátrixokat preferálja. Hume nagyon fontos megállapítást tesz: gyűlölhethetjük a kollektívumokat is, nemcsak az egyéneket. „Mindig gyűlöljük azt a nációt, amellyel hadban állunk; kegyetlennek, hitszegőnek, igazságtalannak és erőszakosnak tartjuk, míg saját magunkat és szövetségeseinket igazságosnak, mértéktartónak és könyörületesnek gondoljuk.”⁸ A gyűlölet kiváltásához azonban tudatosság és tartós szándék is szükségeltetik, mert ha nem, nem tudjuk ezt mint gyűlöletet realizálni. Ugyanakkor a VI. szakaszban még azt is megállapítja, hogy a gyűlölet (akárcsak a szeretet) nem lehet meg *cél* nélkül, valóságos hármasságról van szó tehát: „a szeretetnek és a gyűlöletnek nemcsak kiváltó *oka* van, mármint az öröm és a fájdalom, nemcsak *tárgya*, amelyre vonatkozik, nevezetesen valamilyen személyiség vagy gondolkodó lény, hanem *célja* is, amelynek elérésére törekszük, mégpedig az, hogy legyen boldog, illetőleg nyomorult, akit szeretünk, illetőleg gyűlölnünk: s e hipotézis szerint e három mozzanat összekeveredik, és egyetlen szenvedélyt alkot.” Gyűlölni eszerint azt jelenti, hogy bajt kívánunk valakinek – ami azért nagyon is humánus álláspont a kérdésben. Gyűlöletünk tárgyának maximum nyomorultnak kell lennie, de Hume sehol sem mondja, hogy meg is kell azt semmisítenünk. Az állatvilágban is megtalálja a szeretet és a gyűlölet szenvedélyeit, egyetemes biológiai törvényekről is szó van tehát. [...]

(2008. 1.)

JEGYZETEK

1. David Hume: *Értekezés az embei természetről*. Gondolat Kiadó, Bp., 1976. 437. sk.; 2. I. m. 438.; 3. Uo.; 4. I. m. 442.; 5. Uo.; 6. Zalai Béla: *A rendszerek általános elmélete*. In: *A rendszerek általános elmélete*. Gondolat, Bp., 1984. 328–329.; 7. I. m. 450.; 8. I. m. 461.; 9. I. m. 581.